

## INFORMÁCIÓELŐÁLLÍTÁS, -MEGJELENÍTÉS ÉS -TERJESZTÉS

### Audiovizuális, elektronikus, optikai információhordozók

97/222

STOLT, Wilbur: Managing electronic resources: public service considerations in a technology environment = Collect.Manage. 21.vol. 1996. 1.no. 17-28.p.

### Hogyan tehetjük használhatóvá elektronikus információhordozóinkat és berendezéseinket az olvasók számára?

*Dokumentum -gépi információhordozón; Gazdálkodás -könyvtárban; Gépi információkeresés; Használók képzése; Olvasószolgálat*

[A forrás-folyóirat az alábbi címen szerezhető be: HAWORTH DOCUMENT DELIVERY CENTER, Haworth Press, Inc., 10 Alice Street, Binghamton, N.Y. 13904]

Az elektronikus források beszerzéséről azok tartalma, a használók igényei, a költségek és a könyvtár technikai adottságai alapján szoktak dönteni. A könyvtárosokra hárul állandó önképzésük mellett a használók folyamatos képzése is. A beszerzési döntésekben szerepet kell játszania annak is, hogy az illető forrás használata milyen képzést tesz szükségessé.

Az állomány értékére hatással van, hogy mennyire könnyen érhető el az elektronikus források és milyen azok megjelenése (például tudja-e a használó önállóan kezelni őket stb.).

A hálózati hozzáférés szoftverének, hardverének és a licenc-megállapodásnak jelentős pluszköltségei vannak az egyéni hozzáféréssel szemben. A könyvtárnak tehát mérlegelnie kell, hogy széles körű információkat szeretne biztosítani használóinak egy munkaállomáson, vagy pedig kevesebb forrást szolgáltatni hálózati környezetben.

Az olvasószolgálatosoknak újabban valamelyest érteniük kell a hardverhez, szoftverhez és az egyszerű hibák megállapításához. Nem lehet mindenki képzett számítógépes szakember, de legalább arra képesnek kell lennie, hogy az alapvető problémákat elemezze és ismertesse, illetve a műszaki szakemberekkel kommunikálni tudjon.

A használókkal való személyes kommunikációt (referenzs-interjú) sok esetben felváltják az (írott) elektronikus közlemények.

Az elektronikus források terjedése következtében a könyvtárosok egyre több, főként szerzői jogi problémával is szembesülnek (méltányos használat; jelentési kötelezettség; a felelős személye; a felelősség áthárítása a használóra).

A számítógép képes adatokat gyűjteni a keresési stratégiákról, a dokumentumok használatáról, az információszolgáltatás iránti igényekről. Ezt természetesen felhasználhatják a gyarapító könyvtárosok is az állomány alakításában.

A gyűjteményfejlesztési döntéseknél gondolni kell arra is, hogy az elektronikus források használatához hardverre, szoftverre és személyzetre is szükség van. A könyvtári költségvetés hagyományos felosztása (gyarapítás, bérek és működés) módosul, ugyanis a hardver- és szoftverköltségek a gyarapítási keretet terhelik.

(Hegyközi Ilona)

97/223

LYNDON, Frederick C.: Tradeoffs or not: the pros and cons of the electronic library = Collect. Manage. 21.vol. 1996. 1.no. 65-92.p. Bibliogr.

## Hol az arany középút? Érvék az elektronikus könyvtár mellett és ellen

*Elektronikus publikáció; Gazdaságosság -könyvtárban*

[A forrás-folyóirat az alábbi címen szerezhető be: HAWORTH DOCUMENT DELIVERY CENTER, Haworth Press, Inc., 10 Alice Street, Binghamton, N.Y. 13904]

A cikk az elektronikus források „gyűjtésének” előnyeit és hátrányait taglalja, és az alábbi konklúziókkal zárul:

1. Az elektronikus források már mindennapjaink részét képezik, de legalább annyiba kerülnek, mint a nyomtatott források, ezért a könyvtárak számára nem nevezhetők kifejezetten gazdaságos megoldásnak.

2. A könyvtárak egyre nehezebben tudnak lépést tartani a nyomtatott kiadványok folyton növekvő árával. Az elektronikus források lehetőséget adnak a dokumentumok birtoklása helyett a távoli forrásokhoz való hozzáférésre, viszont ehhez megfelelő technikai háttérre van szükség.

3. Igaz ugyan, hogy bizonyos dokumentumok birtoklására sokszor nincs is szükség, mert az Interneten keresztül viszonylag olcsón hozzájuk lehet jutni, de léteznek már olyan tervek, melyek az Internet használatának jelentős drágulását vetítik előre.

4. Az Internet nagy segítséget jelent a gyarapító könyvtárosok és a felsőoktatás számára mint széles körű és egyre bővülő forrás, de a benne fellelhető gyűjtemények meglehetősen feltáratlanok.

5. Az elektronikus forrásoknak sok előnyük van a nyomtatottakéhoz képest. Például: távoli források elérhetősége, kulcsszavas keresés lehetősége, sok kötetnek egy indexben való feltárása, teljes szövegű adatbázisok azonnali szolgáltatása, a tartalomnak videoképekkel és hanggal való kibővülése. Viszont mindehhez egyre költségesebb eszközök beszerzése, kezelése és karbantartása párosul.

6. Az elektronikus lehetőségek eddig nehezen hozzáférhető forrásokat is használhatóvá

tesznek, de ez gyakran kiterjedt és komplikált licenc-megállapodások megkötését teszi szükségessé. Ezekhez viszont elengedhetetlen lenne a szerzői jogok megfelelő szabályozása.

7. Az állományvédelem szempontjából az elektronikus dokumentum életképes megoldásnak tűnik, ugyanakkor a hardverek gyors változása, a vírusok és a bonyolultan használható szoftverek sok gondot okozhatnak.

8. Az elektronikus forma mellett szól, hogy kevésbé helyigényes. A kiadók viszont előrelátólag nem fognak teljesen áttérni a nyomtatott formáról az elektronikusra, és a harmadik világ országaiban sem várható a közeljövőben ilyen irányú változás. Továbbra is szükség van tehát a nyomtatott források beszerzésére és ezek megfelelő elhelyezésére is.

9. Az elektronikus formátum révén a társadalom széles rétegei számára válnak hozzáférhetővé az információforrások. Ezt szolgálja például a Library of Congress American Memory nevű projektje, melynek keretében az amerikai történelem legfontosabb dokumentumait kínálják elektronikus formában a közművelődési könyvtáraknak és az iskoláknak. Mindazonáltal a számítógépekkel kevésbé jól ellátott iskoláknak és közkönyvtáraknak nem egyenlőek az esélyeik a jobban felszereltékével.

10. Az elektronikus forma helyettesítheti a nyomtatott dokumentumot, de sok kiadó arra ösztönzi a könyvtárakat, hogy a nyomtatott változatot rendeljék meg.

A tudományos könyvtárak számára kétségtelenül hasznosak az elektronikus források, de nem csodaszerek. Pillanatnyilag legalább annyiba kerülnek, mint a nyomtatott források, és olyan plusz ráfordításokat is követelnek, mint a megfelelő licencek, berendezések és a működési költségek. Végeredményben leszögezhetjük: egyelőre csak kiegészítői, nem pedig helyettesítői a nyomtatott formátumnak. Ezt az állománygyarapítóknak figyelembe kell venniük a tervezésnél, és meg kell győzniük erről a könyvtárvezetőket is, ha ők abban a tévhitben élnek, hogy az elektronikus könyvtár az egyedül üdvözítő megoldás a könyvtári költségvetés egyensúlyban tartására.

(Fazokas Eszter)

97/224

NOHR, Holger: Virtuelle Bibliotheken. Fragen, Vorstellungen und neue „alte“ Aufgaben = Buch Bibl. 48.Jg. 1996. 10/11.no. 824-830.p.

Res. angol nyelven

### **Virtuális könyvtárak. Kérdések, elképzelések és régi-új feladatok**

*Elektronikus publikáció; Könyvtárosi hivatás; Számítógép-hálózat*

A nyomtatott könyvek helyét lassan elfoglalják az elektronikus kiadványok, amelyek a szöveges információk mellett hangot, grafikát és mozgófilm-részleteket is tartalmazhatnak. A „virtuális könyv” felé haladva az optikai és a mágneses hordozók (CD-ROM, CD-I, floppy lemez) csak átmeneti megoldásokat jelentenek. Mivel a virtuális könyveket a hálózatokon, pl. az Interneten fogják publikálni, ezek már nem önálló, teljes információcsomagok formájában jelennek meg, hanem szétszóró részenként, amelyeket szükség esetén nem-lineáris kapcsolatokkal lehet összehozni. A könyvtárosok olyan szaktudással rendelkeznek, amelyre a hálózati információk rendszerezése érdekében nagy szükség van. Továbbá, amennyiben sikeressé kívánják tenni a hálózati információkeresést és -tárolást, új értelmezést kell adniuk az olyan „rég” tevékenységeknek, mint pl. a „tárgyi katalogizálás”, az „archiválás” és az „állománygyarapítás”. A könyvtárosi szakma irányváltása azonban csak akkor sikerülhet, ha a könyvtárosok nem riadnak vissza az új munkaformák és szervezeti megoldások használatától (pl. az otthonról történő számítógépes munkavégzéstől), és aktívan részt vesznek az információs társadalom kialakításában.

(Autoref.)

97/225

OLBRISCH, Stefan – SZMOLKA, Kerstin: ARIADNE: Der rote Faden durch das britische eLib-Programm = Bibliotheksdienst. 30.Jg. 1996. 11.no. 1925-1930.p.

### **ARIADNE – a brit elektronikus könyvtári program része**

*Elektronikus folyóirat*

A Follet-jelentés megállapította, hogy az egyetemi könyvtárakra egyre több teher hárul a hallgatói létszám és a beszerzendő tudományos publikációk számának növekedése miatt. A megoldást a jelentés a modern információtechnológiák következetes használatában látta.

A jelentést követően jött létre az Electronic Libraries (eLib) Program, amely 1995 májusától három éven át zajlik 15 millió fontos költségvetéssel. Központi témái: a hálózati források elérése, a digitalizálás, az elektronikus dokumentumszolgáltatás, az elektronikus folyóiratok, a rövid időre szóló elektronikus kölcsönzés, képek szolgáltatása, kérésre történő publikálás, preprintek, minőségbiztosítás, háttér tanulmányok, képzés és tájékoztatás.

Az ARIADNE az eLib-program egyik projektje a képzés és tájékoztatás témakör keretében. ARIADNE címmel elektronikus folyóiratot szerkesztenek az angol tudományos könyvtárak munkatársai számára a folyamatban lévő eLib-projektekről, egyben tesztelik az elektronikus publikálás lehetőségeit, fórumot teremtenek a hálózati szolgáltatások könyvtári igénybevételének megvitatására.

Az ARIADNE ún. párhuzamos (tehát elektronikus és nyomtatott) publikáció. Elsősorban elektronikus folyóirat, amelynek kéthavonta párhuzamosan megjelenik nyomtatott változata is. Az elektronikus változatot, amelynek nagy előnye az interaktivitás, természetesen folyamatosan aktualizálják.

A folyóirat cikket tartalmaz, beszámolókat az eLib programon kívül eső kutatásokról, az új információtechnológiák műszaki kérdéseiről, van benne eseménynaptár és beszámoló lezajlott rendezvényekről, interjúk, könyvismertetések, recenziók az Internet kínálatáról. A szövegek csatolásokat (linkeket) tartalmaznak más releváns forrásokhoz. A cikkek többségénél a szerzővel vagy a szerkesztőséggel közvetlenül kapcsolatba lehet lépni a számítógépes hálózaton.

(Hegyközi Ilona)

97/226

RISHER, Carol: Libraries, copyright and the electronic environment = *El.Libr.* 14.vol. 1996. 5.no. 449-452.p.

## Könyvtárak, szerzői jog és az elektronikus környezet

### *Elektronikus publikáció; Szerzői jog*

A technikai-technológiai fejlődés új szolgáltatásokat és produktumokat hozott, és megváltoztatta a dokumentum-előállítók és -közvetítők feladatait is. A kiadók a nyomtatott anyagok mellett már elektronikus dokumentumok „kiadásával” is foglalkoznak, a könyvkereskedők audio, video és multimédia termékeket is árúsítanak, a könyvtárosoknak pedig el kell döntenükhöz, ezek közül mit és mennyit szerezzenek be.

Az új típusú információk digitalizált formában, elektronikus úton és azonnal terjeszthetők, gond nélkül eljuttathatók távoli felhasználókhöz, korlátlan mennyiségben másolhatók. Mindez nagy hatással van a könyvtárak eddigi dokumentumgyűjtő, megőrző szerepére. Im már nem ők az egyedüli letéteményesei az információforrásoknak, egyre többször csak közvetítenek a felhasználó és az információszolgáltató között. Mindinkább szükség van a könyvtárak és a kiadók közötti együttműködésre, és a könyvtárak szerzői jogokhoz való hozzáállásának megváltoztatására.

Sok könyvtárközi kölcsönzéssel foglalkozó intézmény kétségbe vonja, hogy a digitális formában megjelenő dokumentumok ugyanúgy szellemi tulajdonnak minősülnek, mint a nyomtatott formátumok, és rájuk is érvényes a szerzői jog. Ez veszélyes felfogás, mert a szerzői jogok tulajdonosai elveszítik érdekeltségüket a kétségkívül igen hasznos források előállításában. A könyvtáraknak tudomásul kell venniük, hogy a szerzői jog alá eső művek digitális formában történő másolása vagy közvetítése távoli felhasználónak jogtalan eljárás.

A megoldás valószínűleg a különböző források megkülönböztetett módon történő kezelése lehet. Egyeseket például közvetlenül a „fogyasztókhöz” juttathatnának el az előállítók, másokat közvetítőkhöz rejtjelezett (encrypted) formában.

Lennének olyanok, melyeket korlátlanul használhatna a széles közönség, másokat csak korlátozott kör számára bocsátanának rendelkezésre. Ugyancsak figyelemmel kellene lenni a könyvtárak közötti különbségekre is. Más megítélést kívánnának a kevésbé fizetőképes, elszigetelt kis-könyvtárak, mint a profitorientált intézetek kebelén belül működő nagy szakkönyvtárak.

A kiadók új „produktuma” az elektronikus dokumentumszolgáltatás. Az ezzel járó új lehetőségek új előnyöket, plusz értéket képviselnek, és eszerint kell elismerni őket – anyagilag is.

Rendkívül fontos, hogy a könyvtárak és a kiadók partnerként működjenek együtt. Szerencsére ma már egyre több könyvtár szorgalmazza olyan szerződések, megállapodások törvényes lehetőségét, melyek megkötésével legálisan használhatnák az elektronikus információ-előállítók által nyújtott szolgáltatásokat. Ez tovább ösztönözné az előállítókat új típusú, még értékesebb információforrások létrehozására, s ez ugyanúgy hasznos lenne az ő számukra, mint a gazdagabb lehetőségekhez jutó felhasználók számára.

A kiadók elismerik a könyvtárak felbecsülhetetlen szerepét a kulturális örökség megőrzésében, az állományvédelemben. Ez mindkét fél érdeke, de ez sem jelentheti az elektronikus dokumentumok korlátlan használatát, a mértéktelen másolatkészítést.

A globális elektronikus hálózat megköveteli a szerzői jogok szabályozását. A Nemzetközi Kiadói Egyesület azonban a túlzottan merev törvényeket is elutasítja. A piac valószínűleg maga fogja kialakítani azt az egyensúlyi állapotot, melyben a szolgáltatók a legmegfelelőbb módon érhetik el megcélzott közönségüket.

Az új elektronikus környezetben már ma is sok helyütt létezik együttműködés kiadók és könyvtárak között. Találhatunk példákat különböző kísérleti projektekre, melyek az elektronikus hálózaton történő dokumentumszolgáltatás új útjait tapogatták ki. Mindez azt a közös célt szolgálja, hogy a felhasználókat értékes és jogtiszt információkkal láthassák el.

(Fazokas Eszter)

*Lásd még 126, 156, 158, 168, 178, 185, 196, 201, 219*

97/227

LYMAN, Peter: Access is the killer application = J.Acad.Librariansh. 22.vol. 1996. 5.no. 371-375.p.

### A hozzáférhetőség dilemmája, avagy: nesze semmi, fogd meg jól!

*Hozzáférhetőség; Kommunikáció; Számítógéphálózat; Szerzői jog; Tájékoztatás szabadsága; Tájékoztatási politika*

A technikai újítások igazi jelentőségét általában nem ismerjük fel mindjárt, csak a megszo-  
kott keretek között tudjuk elképzelni hasznosítá-  
sukat, nem vesszük észre a lényegükből fakadó  
új lehetőségeket – ahogyan az autót is „ló nélküli  
kocsi”-nak nevezték eleinte. Napjainkban is ezt  
tapasztaljuk pl. a felsőoktatásban, ahol a televí-  
ziót s később a számítógépet csak a hagyomá-  
nyos oktatási formának, az oktatótól a hallgató  
felé irányuló tevékenységnek a hatékonyabbá  
tételére használjuk, nem vesszük észre benne a  
pedagógiai alapviszony forradalmi megváltozta-  
sának a lehetőségeit. A könyvtárban az adat-  
bázis felváltotta a cédulakatalógust, de maradt a  
nyomtatott információhordozók nyilvántartásá-  
nak az eszköze, nem változtatta meg a tudomá-  
nyos kommunikáció közegét, struktúráját.

Az Internetben, a „globális információs infra-  
struktúrában” is csak információs szupersztrá-  
dát, távközlési eszközt, digitális könyvtárat lá-  
tunk, tehát az analóg ipari technológia, a manu-  
fakturális információelőállítás képzetvilágában  
értelmezzük ezt a tőle merőben elütő, a digitális  
technika világát feltáró jelenséget. Az Internet lé-  
nyege szerint nem információhordozó, hanem  
kommunikációs eszköz. A hagyományos keretek  
közé szorítása a társadalmat irányító hatalmi  
csoportok érdeke, amelyek az információk ellen-  
őrzését, szelekcióját kezükben tartják. A globális  
hálózat épp az első olyan globális szerveződés,  
amely nem igényel kormányzást, központi ellen-

őrzést, ezáltal forradalmasítja a társadalmi viszo-  
nyokat is.

A nyomtatás útján történő kommunikáció vi-  
lágában a modern társadalom egyensúlyban  
igyekszik tartani a szólásszabadság és (a szer-  
zői jog formájában) a tulajdonjog elvét. A globá-  
lis információs infrastruktúrán történő kommuni-  
káció még inkább beszéd, „szólás” jellegű, mint  
a nyomtatott kommunikáció, viszont épp ezt  
akarják teljesen a tulajdonjog alapján szabályoz-  
ni, korlátok közé szorítani. Az a Fehér Könyv,  
amelyet az USA Kereskedelmi Misztériuma az  
„információs szupersztráda” szabályozására ki-  
adott, csak a tulajdonjog érvényesítését követeli  
meg (amely már régóta csak a kiadók tulajdoná-  
ra vonatkozik, semmi köze a szerzők szellemi  
tulajdonához), említést sem tesz a „méltányos  
használat” (fair use) lehetőségeiről, amelyeket a  
nyomtatott információk esetében még biztosított  
a törvény. Javasolja a „továbbítási jog” bevezeté-  
sét, amely a szerzői (azaz kiadói, információter-  
jesztői) jognak a megtoldása a digitális informá-  
ciók használatának szabályozására.

A nyomtatott információ felhasználásához a  
másolás nem tartozik szervesen hozzá, jelent bi-  
zonyos hozzáadott értéket, abban a rendszer-  
ben, az „analóg” környezetben tehát logikus és  
indokolható volt a másolás bizonyos korlátozása  
a szellemi tulajdonjog védelmében. A digitális  
hálózatnak viszont lényegéhez tartozik az informá-  
ció azonnali globális terjedése, a számítógép-  
chipek másodpercenként milliósámra készítik a  
másolatokat, itt tehát nem lehet szó „hozzáadott”  
értékről, nincs mit védeni a továbbítási jog beve-  
zetésével. Ez a természetellenes korlátozás,  
amíg fennáll, lényegesen megdrágítja a kutatást  
és az oktatást, a pl. szerzői jogdíjat kell fizetni  
egy-egy idézet alkalmazásáért, továbbítási jog-  
díjat a távoktatásban sugárzott anyagért. Ana-  
kronisztikus volta miatt azonban csak átme-  
neti jelenség lehet, nem állhat sokáig a fejlődés  
útjába. Amint anakronisztikus, a „ló nélküli ko-  
csi”-ra emlékeztető fogalommal válik rövidesen  
az „elektronikus publikáció” is, hiszen az Interne-  
ten már a gyakorlatban jelentkeznek a tudomá-  
nyos kommunikáció új, valóban a digitális világ-  
ba illő, a fejlődés irányába mutató formái.

(Kövendi Dénes)